

סקירה

מרדכי שעכטער: די געוויקסן-וועלט אין יידיש, ניו-יאָרק, יוֹאָ.

מקובל לדמות את יידיש ללשון הנוטה להתנכר אל הטבע. ספרו הגדול של מרדכי שעכטער די געוויקסן-וועלט אין יידיש עשוי אפוא לעורר לכאורה חיוך. עולם של צמחים בידיש? המילה עולם אחוזה בעוצמה, בשפע, בכמות רבה, והיא כביכול מנוגדת למערכת 'המלאכות היהודיות' ושגרתן, הנתפסות כצרות אופק ומוגבלות. אף על פי כן אין שום דבר מוגזם, מגוחך או דוֹן-קיהוטי בספר הנסקר כאן. הספר רציני מאוד, סולידי, מוצק – ואמנם בלתי גמור ובשום אופן אינו קל לשימוש – אך הוא מהווה תרומה לתחום הלקסיקוגראפיה בידיש, שלצערנו הוזנח. די געוויקסן-וועלט אין יידיש הוא מפעל נדיר לעצמו ואכן ראוי להערכה לאחר שנתבצע בהדרגה כמעט לאורכה של מחצית המאה. המחבר החל במפעל של ציון שמות הצמחים בידיש בשנות ה־60 של המאה ה־20, אך מפני סיבות למיניהן לא היה לאל ידו לסיים ולהשלים את הספר לפני כן. חלקי הספר העיקריים הושלמו בשלהי שנות ה־70 ומדור המבואות בשנות ה־90. כאשר התברר, שר"ר מרדכי שכטר עמוס מעל ומעבר בחומרי עבודה, ולהלן – אין בכוחו הבריאותי להמשיך במפעלו הגדול, קם הייוואָ להציל את ההמשך – וכולנו חייבים לו תודה על כך. ראש צוות-הפעילים בדרגות המשלימות של הפרויקט היה הבלשן הצעיר והמוכשר דוד בראון.

פיזור הפרויקט לאורך מחצית המאה גרם שורה של אי-התאמות. בין הזעומות שבהן: פרסום דברי תודה לאנשים שכבר שבקי חיים לכל חי. כל הטקסט הוקלד במכונת כתיבה חשמלית בתקופה של לפני-המחשב, וגם ההגהות בוצעו באותה תקופה ובאותם הכלים. מכאן ההכרח לערוך את כל החומר מחדש. ואשר להשמטה המובהקת ביותר של הספר, מציין המוציא-לאור: "מתוך סיבות טכניות נשאר מדריך-המקורות בלתי גמור – והוא מגיע אך ורק לאות 5." והרי אין זה אלא כתם נורא הדבק במוסדות המדע בידיש, שמספר פרויקטים ראשיים אינם מגיעים להשלמה, ושוא אף לעולם לא יגיעו. (בהקשר זה פונה הדעת מבלי משים אל המפעל הכביר של המילון הגדול – דער גרויסער ווערטערבוך פֿון דער יידישער שפראַך – שהוציא לאור 4 כרכים ונבלם בסיומה של האות א'). יתר על כן, מלבד ההשמטות במדריך-המקורות נשמטו מן הכרך "אינדקס מורפולוגי המכיל את המילים החשובות ביותר המציינות את חלקי הצמחים ואת שלבי התפתחותם". וכל זה "מפני סיבות טכניות גרידא" (בעמ')

XXXVII). העורך מביע את תקוותו להוציא מהדורה נוספת, שתכלול ותמלא את כל ההשמטות. במקום זה מתבקש לשאול – מה היתה החשיבות או הערך להוציא את המהדורה הראשונה והאומנם דרושה מהדורה שנייה מכול וכול.

די געוויקסן-וועלט אין יידיש הוא בראש וראשונה מפעל דסקריפטיבי (מתאר), הבא להציל אלפי מונחים בוטניים מן הנשייה, מונחים שהיו מקובלים ביידיש במשך מאות שנים ולא הוגדרו הגדרה מדעית (ולא זוהו על פי עקרונות טאקסונומיים). מינוח בוטני ביידיש ניתן למצוא בספרי יידיש עתיקה וכתבי-יד אפילו מן המאה ה־13.

ספרי רפואות ביידיש מזכירים המון צמחי רפואה. כתבי-יד אחד בוואטיקאן מעלה רשימה של צמחי רפואה בלאטינית עם תרגום ליידיש. תרגומי תנ"ך ותלמוד ליידיש טעונים מקורות עשירים של שמות מן הבוטניקה. בשנות ה־20 של המאה ה־20 הכינה מערכת בתי-הספר הסובייטיים ביידיש שפע של טקסטים מתחום הבוטניקה והחקלאות, מתוך חריצות לשאול ולהעתיק שמות סלאביים ואף בינלאומיים.

התיישבות חקלאית יהודית בתקופה המודרנית התפשטה על פני אוקראינה, ביאלורוס, קרים, בירוביג'אן, ארגנטנה וארץ-ישראל. חקלאים יהודים ותושבי אזורים כפריים היטיבו לדעת שמות של צמחים שגדלו בסביבתם. בשתי המאות האחרונות חדרה הטרמינולוגיה הבוטנית ביידיש אל המילונים הדו-לשוניים, אל הספרות המקורית והמתורגמת, אל מקצוע גידול ופיתוח גינות נוי ואל ספרי החקלאות.

בין מחברי המילונים מציין הספר די געוויקסן-וועלט אין יידיש את עבודתו של הלסקיקולוג החלוץ מן המאה ה־19 י.מ. ליפשיץ, מחבר המילון רוסיש-יידישער ווערטער בוך (ז'יטומיר 1869) ובעקבותיו המילון יידיש-רוסישער ווערטער בוך (ז'יטומיר 1876). דער אוצר פֿון דער יידישער שפראך של נחום סטוצ'קוב (ניו-יורק 1950), שיצא בהדרכה ועריכה מסייעת של מאקס וויינר'יך, גם הוא היה בין המקורות החשובים ביותר של די געוויקסן-וועלט אין יידיש. גם ארבעת הכרכים של המילון הגדול גרויסער ווערטערבוך פֿון דער יידישער שפראך נסרקו על-ידי מחבר הספר די געוויקסן-וועלט אין יידיש. כאשר המקורות הכתובים הרבים והעדויות הרשומות בעל-פה נצברו, סודרו ומויגו באורח שיטתי הם עוצבו בלקסיקון רב כמות ואיכות.

שמות הצמחים ביידיש מעלים ממד כפרי בחיי היהודים, שהחוקרים נוטים להשמיט מתוך ציון האופי העירוני של הרוב המכריע מן האוכלוסייה היהודית המודרנית. ביחוד מן הראוי לציין, שהפרויקט הלקסיקוגראפי והטאקסונומי של ד"ר שכטר, משנה חצאי-אמת נפוצים בדבר הזיקה אל הטבע של סופרי יידיש ומשורריה. הטענה המאשימה מחברי יידיש, הנוהגים לשלב בכתביהם 'צפורים' או 'פרחים' באורח כללי, מבלי לרמוז לייחודם, שמותיהם וסוגיהם. יש מחברים כאלה, אך בוודאי לא כולם.

הרומאנטיציזם האירופי בשלהי המאה ה־19 השפיע – באיחור אמנם – על רבים ממשוררי יידיש במזרח־אירופה, ואף בתפוצה רבת ההיקף שרבים מהם היגרו והתפזרו בה. המחבר מודה, שהדיבור על פרחים או הערצתם נחשב בימים עברו 'ביטול־זמן'. אבל יש בשירת יידיש הרבה יותר מן הטבע, ובעיקר אחרי 1920, מאשר נוהגים לחשוב. הספרות המודרנית הכתובה היא אחד מן המקורות הרבים של מינוחי הצמחייה ביידיש.

בתפקידו הפרסקריפטיבי, המנחה, מרחיב הספר די געוויקסן־וועלט אין יידיש את פעולת הסטאנדרטיזציה של הכתיב והמינוח ביידיש החדשה, ומעניק מכשיר מתאים לאלה המבקשים לדבר או לכתוב יידיש עשירה ותקינה מבחינה לקסיקאלית. האמצעי הזה בוחר מינוח סטאנדרטי מתוך המון מונחים עממיים. אנחנו מבחינים בין קלאסיפיקאציה לבין מינוח. בקלאסיפיקאציה מתחלק החומר באורח שיטתי לקבוצות; המינוח (nomenclature) קובע את השמות הכלליים המקובלים בעולם ללא כפל־פנים. שמות מדעיים הם בדרך־כלל תוויות קונבנציונאליות הנקלטות ומובנות לבוטנאים על פני עולם ומלואו. מילון השמות הרגילים, הנקראים ביידיש 'פשוט פֿאָלקישע נעמען', מעלה שמות עממיים מקובלים באזורים שונים ועל פי רוב גם מובנים בתחומי האזור. לפעמים קורה, ששם מסוים מציין צמחים שונים, וכן – שמות רבים ושונים מתכוונים לציין צמח מסוים אחד. העושר הפולקלוריסטי גורם כאן למצוקה מדעית.

השמות העממיים, אף כי רבים מהם מסוגלים למשוך אף לקסום מבחינה אסתטית, עשויים רק לבלבל בוטנאים, שתכליתם להציג את ממלכת הצמחים בהתאם ליחס בין הצמחים ובין מי שמבקש כינוי קבוע לכל מין של צמחים. מאז מחציתה של המאה ה־18 השתמשו הבוטנאים בשיטה שפותחה על־ידי הבוטנאי השוודי קרולוס לינאוס (1707–1778), המכונה הנומנקלטורה הבינומינאלית.

לכל סוג של צמחים ניתן שם המורכב משני חלקים. החלק הראשון הוא שם הגֶנֶס ואילו החלק השני הוא כינוי מיוחד. שני צמחים אינם יכולים לשאת את אותו הכינוי, וכך הצמח הידוע בעולם כ־*Arum palestinum*, והידוע בעברית בכינוי לוף ארצישראלי (ראה: עזריה אלון: 300 פרחי־בר בצבְעֵי הקשת, עמ' 13), נושא בין דוברי יידיש את הכינוי ארץ־ישראלדיקער אהרנס שטעקן (מטה אהרן הארצישראלי). ניתן למצוא אותו בספרו של ד"ר שכטר אם נמצא את השם הלאטיני בספר דאָס לאַטייניש־ענגליש־יידישע ווערטער־ביכל, הנקרא באנגלית Trilingual Taxonomic Dictionary. ספר זה הוא הלקסיקון המרכזי של כל הפרויקט והוא מזהה 4288 מונחים מקבילים בלאטינית וביידיש. שמות רבים ביידיש ניתן לעצב למינים וסוגים של צמחים באמצעות המפתח לשמות פרטיים, הנקרא ביידיש דער געאָגראַפֿיש־עטנישער זוכצעטל צו באַטאַנישער טערמינאָ־לאָגיע.

מה יכול לעשות המחפש שמו של צמח ביידיש, אם אין הוא יודע את הבינומיאל הלאטיני? אם הוא יודע אנגלית הוא יכול לעיין במילון־עזר תלת־לשוני הנקרא English-Latin-Yiddish Index to the Taxonomic Dictionary. שם הוא ימצא את השם הלאטיני, ואז יוכל לחפש ברשימה המשולשת הנ"ל. אם איננו יודע את

שם הצמח בלאטינית או באנגלית, עליו לבקש פתרון בכל ספר מתאים בלשון הידועה לו.

ומה אם הקורא מבקש לדעת את המקור או את המקורות של השמות בידיש, המופיעים בלקסיקון המרכזי, ואף רוצה לזהות מונחי צמחים המופיעים בכתבי משוררנו הגדולים. אם המונח בידיש פותח ב-א', בית או בית - עליו רק להציץ במפתח המקורות (ידיש: מקורים וויזער), והוא ימצא שם עושר של פרטים מיוחדים, אשר ניתן לפענח, אם יודעים את ראשי-התיבות במדור 'מקורים' (מקורות) (בעמ' 78-157). בתחום הלקסיקוגרפיה והבוטניקה של יידיש, מדור המקורות הוא אמצעי עזר בביבליוגרפיה שאין כלל להגזים במידת התועלת שבה.

המספר של 4288 כינויים בידיש הוא מרשים. טוב לדעת שה-*Juniperus communis depressa* נקרא בידיש כורעים קאדיק, ואילו ה-*Jeffersonia diphylla* - אינה אלא אַמעריקאַנער צווילינגבלאַט (עלה תאומים אמריקאי). אלה הם האוצרות המקומיים שלנו בידיש. אך אם נציץ עליהם מתוך מצפוננו האקולוגי נוכל לאמור: "רק כ-1.6 מיליון אורגאניזמים מתוך 7-10 מיליון, לפי הערכה שמרנית, הוכרו ונרשמו מדעית. הרוב העצום אינו ידוע אלא מעט מזעיר... 250.000 מתוך 300.000 סוגים של צמחים זהו, 50.000 נותרו לחלוטין בלתי ידועים." (מתוך דו"ח של פטר ראון בקונגרס הבוטני הבינלאומי ה-16 (1999)).

תהיה זו הפתעה, שכמעט 200 סוגים של תפוחי-עץ הובחנו וזהו בידיש, אוהבי-ידיש יופתעו וייהנו. אך אם נקלוט את העושר הלקסיקאלי שלנו ביחס הנכון, עלינו לציין, שמובחנים כבר יותר מ-2.000 סוגים של תפוחי-עץ (השווה: *The Random House: The New Book of Apples*).

בעבודות שפורסמו באותיות לאטיניות כגון *The Plant-Book* by D.J. Mabberley (Cambridge University Press, 1997) יש לנו סגנון-מילוני ואירגון החומר פשוט ונוח. עבודתו של ד"ר שכטר מורכבת בעטיו של ההכרח להשתמש גם בא"ב העברי. כן רצוננו לשאול האומנם יש צורך בחמישה מפתחות שונים:

1. האינדקס האנגלי-לאטיני-ידיש;

2. המילון הלאטיני-אנגלי-וידיש;

3. המפתח הגיאוגרפי-אתני למינוח הבוטני;

4. מדריך המקורות (א, ב, ג);

5. מקורות.

הבאים להשתמש בספר די געוויקסן-וועלט אין יידיש נאלצים להיאבק עם כל המפתחות בעבודה, שעיקרה הוראות כיצר לתור בזרם השפע. זהו ספר גרוש בעושר לקסיקוגרפי, שרק פילולוג רב-אמן כמרדכי שכטר היה מסוגל לצבור ולארגן. מן הראוי להשלים את המפעל, לערוך אותו ולארגן אורח נוח יותר להתמצא בו.

צמח 21 - מלחה

צמח 1 - וילדע זיקערע

מלחה מעבטע

צמח 29 - פאול קוטט, זיין שטענעלע און דער זייט-דאס מילערל

צמח 30 - גערשם מילונקער

אין יאָרען

דער גרונט פון אונזערע פלענער

4. English-Latin-Yiddish Index to the Taxonomic Dictionary

Abutilon	ABUTILON	אַבוטיל'אָן
Acacia	ACACIA	אַקאַציע
Acanthus	ACANTHUS	בער'נפֿוס; אַקאַנטוס
Aconite (=Aconite Monks-hood)	ACONITUM napellus	אַני'נהוט
Actinidia	ACTINIDIA	אַקטינידיע
Adamsneedle (=Adamsneedle Yucca)	YUCCA filamentosa [O'DEMS.../UDEMS...]	אַדמס'נאַדל
Adderstongue	1. OPHIOGLOSSUM 2. <i>see</i> Fawnlily	שלאַנגענצונג
Adonis	ADONIS	אַדאָניס
Aethusa	AETHUSA	עטרוזע
African-lily (=African Agapanthus)	AGAPANTHUS africanus	אַפֿריקאַנער לי'ליע
Africanviolet	SAINTPAULIA	קאַפֿ'פֿיאַלקע
Agapanthus	AGAPANTHUS	אַגאַפּאַנטוס
Agaric (=Lactarius)	LACTARIUS	מיל'עך-שווע'מל
Agaricus	AGARICUS	אַגאַריק
Agave	AGAVE	אַגאַווע
Agrimony	AGRIMONIA	אַגרימאָניע; בער'קעלע
Ailanthus	AILANTHUS	אַילאַנט
Airpotato (=Airpotato Yam)	DIOSCOREA bulbifera	ברוי'טוואַרצל
Alder	ALNUS	אַלשענע
Alfalfa	MEDICAGO sativa	אַלפֿאַלפֿע; אַלפֿאַלפֿע

1. דאָס לאַטייניש-ענגליש-ייִדישע טאַקסאָנאָמישע ווערטערביכל

/ Fir	יאָדלע; סכך-בוים
A. alba / Silver F.	ווינסיאָדלע
A. amabilis / Cascades F.	חן-יאָדלע
A. balsamea / Balsam F.	באַלזאַם-יאָדלע
A. concolor / White F.	בלאָע יאָדלע
A. grandis / Grand F.	ריזן-יאָדלע
A. fraseri / Fraser Balsam F.	פֿראַזער-יאָדלע
A. lasiocarpa / Alpine F.	פּוכשישקע-יאָדלע
A. magnifica / Red F.	יעלניק
A. m. shastensis / Shasta Red F.	שאַסטאַ
A. nephrolepis / Khingan F.	אַמורער יאָדלע
A. nordmannia / Nordmann F.	נאָרדמאַן-יאָדלע
A. procera / Noble F.	העלדישע יאָדלע
ABUTILONAE	יאָדלעדיקע
Abutilon / Abutilon	אַבוטילאָן
A. denticulatum	געציינדלטער אַבוטילאָן
A. muticum	המליקער אַבוטילאָן
A. theophrasti / Chingma A.	(מאַנגדזשורער) קאַנאַטניק
ACACIAE	אַקאַציע
A. albida / Winter Thorn	ווינטער-אַקאַציע
A. armata / Kangaroo-thorn A.	קינגזשאַל-אַקאַציע
A. cavenia / Cavenia A.	עספּיניזשע
A. cultriformis / Knife A.	מעטער-אַקאַציע
A. cyanophylla / Blueleaf A.	בלאַבלאַט-אַקאַציע
A. decurrens dealbata / Silvergreen-Wattle A.	זילבער-אַקאַציע
A. farnesiana / Sweet A.	פֿאַרנעזישע אַקאַציע
A. laeta / Gay A.	לעבעדיקע אַקאַציע
A. longifolia / Sydney A.	לאַנגבלאַט-אַקאַציע

2. מקורים-וויזער א

- אאיר, זען א"ר
 אאירני קארען (קמ, 1869, ז' 247: "א רפואה צו קדחת"). וואָרצל פֿון
 אאיר/א"ר
- אבוטילאָן, דער, -עו (גוּב, ט). ABUTILON
 אבוטילאָן (ראגיל, 1967/I/27). זען אַוואַקאָדע
- אַבלמאָסק, דער, -ו (גאַר 139: אַבעלמאָסק; גוּב, טוּ 211:
 אַבעלמאָסק) HIBISCUS abelmoschus
- אַבסלנט, דער, בל"י (גוּב; טוּ 208; צא 30) = ווערעמקרוט
 אַבסענט, דער, בל"י (גוּב) = ווערעמקרוט
 אַבעלמאָסק (אַ). זען אַבלמאָסק
- אַבער/ (בילסק, לונע, ליסק). ר"א האָבער
 אַבערבוים, דער (פֿ"ג אַבערבילעטלעך, אַבערבילעטער, אַבערבילעטלעך, אַדער-
 בלעטער; באַקעבלעטער; לאַבערבוים, לאַווערבוים; לאַרב,
 לאַרבער) LAURUS
- אַבערבילעטלעך (בילסק). ל"ר. בלאַט פֿון (ל) אַבערבוים
 אַבערבילעטער (כעל, גלזש, נעווע: "צוּ אַ ביכוויטיק", קאַזש, קיטנע;
 ש"ה 88). ל"ר. בלאַט פֿון (ל) אַבערבוים
- אַבערדאַרפֿער (זילב ל 5). ס' פאַשע-בוריק
 אַבערדיקס-רענעט, ס"אַר (טרעט II:21). ס' עפל
- אַבערזשין, דער, -עו (שאַר 110, 132); אַבערזשין, דער, -עו (צא 242);
 אַבערזשין, די, -ס (גוּב). פּאַלאַ. זען פּאַטלעזשאַן
- אַבערלאַנדער מאַליו, ס"אַר (לייקין 75, א"ד); אַבערלאַנדער מאַלינאווער,
 ס"אַר (ווי 35; וועל 119). ס' עפל (P.) Malinowa
 Oberlandska; (R.) Malinovoje Oberlandskoje
- אַבערלאַנסקע רענעטן (טיש). ס' עפל. זפֿ"פּ
 אַבאקאליפּטוס-ביימער (בעלק II:84); אַבאקאליפּטוס-ביימער (בעלק II:47).
 זען עקאליפּטוס
- אַבראַקאָס (פעט 13: "צעוואַקסענע גראַזן מיט שטעכיקע בערלעך"). פֿ"ט; שפּ
 אַבראַמעס (פּאַד: "לענגעליקע"). ל"ר. ס' פֿלוים
- אַבריקאָס, דער, -ו. 1 (דרייזין; האַכ 217; קיפּ III:78). רוּס.
 זען אַפּריקאָס
 2 (ראַס 76). ס' טרוסקאַפּקע

מקורים

<u>א</u>	אטלאס (= שפראַכֿוואַרג אויפֿגענומען אויף רעקאָרדירקעס פֿאַרן מדישן שפראַךֿ און קולטור־אטלאַס דורך: ל. גרין, מ. הערצאָג, מאיר־לייב וואַלף, אורילאל וויינרין, מרדכי שעכטער א"אנד).
<u>א"א</u>	אַן אָרט פֿון דרוק.
<u>אא"י</u>	אַן אָרט און יאָר פֿון דרוק.
<u>אבק</u>	אבק (= בערעזניאק). מלון אידי־עברי מלא. פאַריז, א"י.
<u>אבר</u>	אַבראַמאָוויטש, הירש. פֿאַרשחונדענע געשטאַלטן: זכרונות און סילועטן. ב"א, 1958.
<u>אברא</u>	אַבראַמזאָן, ש. געאָגראַפֿיע פֿון פּוילן (...). וואַרשע, 1920.
<u>אגר</u>	"אַגריקולטור: ייִדישע טערמינאָלאָגיע". טיפּאָסקריפט אינעם אָרט־אַרכיוו אין יוואָ.
<u>אד</u>	אַדיעקטיוו פֿונעם סובסטאַנטיוו ... (אַ שטייגער: רעטשענע - אַד רעטשקע).
<u>אד"ד</u>	אַפּגעמשלט דאָרטן (אינעם אָנגעגעבענעם מקור).
<u>אדעס</u>	אַדעס (אוקראַינע). אינבֿ'. טיבע ווייסמאַן.
<u>אוז</u>	אוזליאַן (לעס הומען, מינצקער געגנט). אינבֿ': מרים ווינטרויב, מ"ב: סאָלאָווייטשיק.
<u>אוי א</u>	אויערבאַך, אַפֿרים. גילדענע שקיעה. ב"א, 1959.
<u>אוי א וו</u>	----- ווייסע שטאַט. נ"י, תשי"ג.
<u>אוי א וואַך</u>	----- וואַך איז דער סטעפּ. ת"א, 1963.
<u>אוי א ל</u>	----- לחטער איז דער אַלטער קוואַל. נ"י, 1940.
<u>אוי א לע</u>	----- אַ לעבן צווישן טאַולען. נ"י, 1968.
<u>אוי ר</u>	אויערבאַך, רחל. אין לאַנד ישראל: רעפּאָרטאַזשן, עסייען, דערציילונגען. ת"א, 1964. [זען אויך אַזי, דאָ ווייטער]
<u>אוייז</u>	<u>The Wise Garden Encyclopedia</u> (...) ed. E.L.D. Seymour. New York, 1951.
<u>אולי</u>	אולינאָווער, מרים. דער באַבעס אוצר. וואַרשע, 1922.